

Autoritair etatisme

Paul Meijs

In de meeste westerse landen is er sprake van een toenemende invloed van de staat op het sociale en economische leven. De staat intervenueert steeds intensiever in de economie, die in een diepe crisis verkeert.

Ook in Nederland heeft dit tot veel discussie geleid over de staat, zijn functies en de grenzen van staatsinterventie. Wat echter de gevolgen van een toenemende staatsinvloed zijn voor onze representatieve democratie als een *vorm* van een kapitalistische staat, is slechts zelden middelpunt van deze discussie.

De grieks-franse marxist *Nicos Poulantzas* heeft daartoe een aanzet gegeven. In zijn laatste boek *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme* heeft hij zijn ideeën uiteengezet over de *staatsvorm* die naar zijn mening in de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen aan het ontstaan is. Hij noemt deze staatsvorm het *autoritair etatisme*. In dit artikel zal ik Poulantzas' ideeën hieromtrent expliceren.

Kort gezegd is zijn redenering de volgende: de huidige economische crisis heeft geleid tot toenemende interventies van de staat in de economie; door deze interventies is de crisis meer dan alleen een economische crisis; de reactie van de staat op de economische crisis kan namelijk leiden tot een politieke crisis; vervolgens kan een politieke crisis neerslaan in een crisis van de staat zelf; het autoritair etatisme is nu zowel het resultaat als ook het antwoord van de staat op de economische crisis, een politieke crisis en een crisis van de staat. Wat Poulantzas het autoritair etatisme noemt is dus een verandering van de *vorm* van de westerse kapitalistische staat. Deze verandering van de staatsvorm bestaat in de transformaties van de zgn. staatsapparaten van de representatieve democratie, die uiteindelijk zullen leiden tot een burokraties centralisme.

Voordat ik op deze transformaties inga, zal ik eerst een uitzetting geven over de staat en de staatsapparaten en over de elementen van een politieke crisis en een crisis van de staat.

Doordat volgens Poulantzas in het autoritair etatisme de kernen besloten liggen voor een overgangstaat naar een nieuwe

staatsvorm, een democratie-socialisme, heeft hij zich gemengd in het zgn. strategie-debat. Ik zal dit artikel dan ook besluiten met een uiteenzetting van Poulantzas' bijdrage aan dit debat en met een aantal kritiese kanttekeningen.

1. Staat en staatsapparaten

De staatsapparaten zijn de belichaming van de functies van de kapitalistische staat. De specificiteit van deze functies, te weten repressieve, (door de klassieken van het marxisme ook wel zuiver politieke genoemd) ideologische en economische functies, vraagt om een specialisatie van de staatsapparaten die deze functies vervullen. Op deze wijze kunnen we spreken van het repressieve staatsapparaat (met o.a. de volgende instellingen: regering, leger, politie, rechterlijke macht, bureaucratie), de ideologische staatsapparaten (o.a. vakbonden, politieke partijen, onderwijs, rechterlijke macht, massamedia) en het economische staatsapparaat (o.a. de stichting van de arbeid, S.E.R., C.P.B.). Er is sprake van het repressieve en het economische staatsapparaat in het enkelvoud omdat deze apparaten een zekere eenheid bezitten; een eenheid die bepalend is voor de verhoudingen tussen de verschillende instellingen van deze staatsapparaten. De ideologische staatsapparaten in het meervoud bezitten daarentegen elk een grotere en belangrijker autonomie, zowel tegenover elkaar als tegenover het repressieve en economische staatsapparaat.

De vorm van de kapitalistische staat wordt bepaald door een specifieke dominantie-verhouding tussen de verschillende staatsapparaten en hun instellingen. Zo werd de fascistische staat van Duitsland en Italië gekenmerkt door de dominantie van het ideologische staatsapparaat te weten de fascistische partij en het repressieve staatsapparaat te weten de politieke politie. De militaire diktaturen in Spanje, Portugal en Griekenland werden gekenmerkt door de dominantie van het repressieve staatsapparaat van het leger (1). In de representatieve democratie neemt het parlement, dat samengesteld is uit politieke partijen en als zodanig een ideologisch staatsapparaat is, formeel de dominante plaats in. Op grond van de huidige rol van de staat in de economie zijn de economische functies van de staat dominant geworden ten opzichte van de repressieve en ideologische functies. Dit roept aanzienlijke transformaties op van de staatsapparaten van de representatieve democratie en van de dominantie-verhouding tussen de instellingen van de verschillende staatsapparaten. Deze transformaties zijn noodzakelijk om de staatsapparaten aan te passen aan de nieuwe rol van de staat.

Tussen en binnen de verschillende staatsapparaten en hun instellingen bestaan tegenstellingen. Poulantzas ziet deze tegenstellingen als de weerspiegeling van de tegenstellingen

tussen de sociale klassen en de daarmee samenhangende belangentegenstellingen. De staat moet dan ook niet opgevat worden als een breukloos monolithisch blok maar als een *verhouding*, een machtsverhouding tussen de klassen. De staat is doortrokken van klassentegenstellingen die op een specifieke wijze in zijn apparaten tot uitdrukking komen. De politiek van de staat moet zodoende begrepen worden als de resultante van de klassentegenstellingen, dit wil zeggen als de resultante van de machtsverhouding tussen de sociale klassen. Deze politiek zal op korte termijn compromissen aan de onderdrukte klassen inhouden, om op langere termijn de dominantie van de heersende klasse(n) veilig te stellen.

Uit deze compromissen-politiek blijkt dat de staat *relatief autonoom* is ten opzichte van de verschillende sociale klassen. De staat is dus geen instrument van een bepaalde klasse of klassefractie en de staat is ook geen absoluut autonoom rationeel handelend subjek dat boven de strijd tussen de klassen staat en dat het algemeen belang beoogt.

Doordat in de kapitalistische produktiewijze geen sprake is van een organische vervlechting van het politieke en het economische, zoals dat in de pré-kapitalistische produktiewijzen wel het geval was, heeft de kapitalistische staat ook een specifieke relatieve autonomie ten opzichte van de economie. In de kapitalistische produktiewijze bezit de arbeider immers niet meer de produktiemiddelen. Hij is alleen nog in het bezit van zijn arbeidskracht, die tot (ruil) waar is geworden. Dit heeft tot gevolg dat de relaties tussen kapitaalbezitters en arbeiders en tussen kapitaalbezitters onderling, met andere woorden de relaties tussen alle warenbezitters, louter ruilverhoudingen worden en daardoor zuiver economisch zijn. Er is een niet-economische instantie noodzakelijk die de algemene normen van het ruilverkeer vastlegt en afdwingt. Die algemene instantie is de staat.

2. Politieke crisis en crisis van de staat

Zoals gezegd kunnen de economische maatregelen van de staat leiden tot een politieke crisis.

Binnen de stadia en fasen die het kapitalisme doorloopt kunnen zich situaties voordoen van openhoping en concentratie van klassentegenstellingen die men kan aanduiden als crisis. Een politieke crisis bestaat uit de specifieke situatie van een dergelijke "verdichting" van klassentegenstellingen op politiek nivo. Poulantzas noemt vier *generieke elementen* van een politieke crisis. Deze vier elementen van een politieke crisis zijn permanent aanwezig in de reproductie van het kapitalisme. Ze leiden tot een daadwerkelijke politieke crisis in een bepaald land op het moment dat deze elementen zich konkretiseren.

Het eerste element is de reactie van de staat op de verscherpte tegenstellingen binnen het blok-aan-de-macht. Hiermee wordt geen regeringskoalitie bedoeld. Het blok-aan-de-macht is een complex van klassen of klassefrakties waarbij in een gegeven maatschappij de economiese en in laatste instantie ook de politieke macht berust. Deze politieke macht blijkt uit de economiese interventies van de staat ten gunste van bepaalde klassen of klassefrakties van dit blok. Tussen de klassen en klassefrakties die het blok-aan-de-macht vormen bestaan tegenstellingen. Deze tegenstellingen uiteten zich onder andere in de strijd om de staatsmacht. De klasse of klassefraktie die de dominante rol vervult binnen het blok-aan-de-macht is de hegemoniese klasse of klassefraktie. Zij heeft uiteindelijk de staatsmacht, hetgeen betekent dat de politiek van de staat op langere termijn aan haar belangen beantwoordt (2).

Met de ontwikkeling van het monopoliekapitalisme in de twintigste eeuw wordt de monopolistiese burgerij de hegemoniese klassefraktie van het blok-aan-de-macht. De vorm waarin deze hegemoniese klassefraktie zich voordoet is die van het financierskapitaal, dit wil zeggen de fusie tussen bankkapitaal, industrieel kapitaal en handelskapitaal. Samen met het niet-monopolistiese industrie- en handelskapitaal vormt het financierskapitaal in het ontwikkelde monopoliekapitalisme het blok-aan-de-macht. Binnen dit machtsblok speelt zich een strijd af zowel tussen de belangen van de niet-monopolistiese burgerij en die van het financierskapitaal als tussen de belangen van de verschillende frakties van het financierskapitaal zelf.

De tegenwoordig verscherpte tegenstellingen binnen dit blok leiden tot een instabiliteit en eisen een toenemende politieke stellingname van de staat. De staat probeert als organisator van de belangen van de klassefraktie van het monopoliekapitaal de hegemonie van deze fraktie in stand te houden. De huidige economiese maatregelen van de staat gaan steeds meer in het voordeel werken van specifieke belangen van bepaalde kapitaalfrakties m.n. die van het financierskapitaal ten koste van de belangen van andere kapitaalfrakties, zoals de niet-monopolistiese kapitaalfrakties. De tegenstellingen binnen het blok-aan-de-macht krijgen zodoende een politieke betekenis, en worden een direkte faktor van een politieke krisis. De toenemende tegenstellingen tussen de klassen en met name de tegenstellingen binnen het blok-aan-de-macht concentreren zich op een specifieke wijze in de staat. Ze komen tot uiting in de tegenstellingen tussen de verschillende staatsapparaten en de verschillende instellingen van de staatsapparaten en binnen een instelling van het staatsapparaat en vooral binnen de burokratie. Wanneer deze tegenstellingen zich verscherpen is er sprake van een krisis van de staat.

Het tweede element hangt samen met de interventie van de staat in een groot aantal sektoren van het sociale en economiese le-

ven. Het brengt met zich mee dat de strijd van de volksmassa's in deze sectoren verregaand gepolitiseerd wordt, juist omdat ze nu direkt tegenover de staat komen te staan. De steeds sterker wordende interventies van de staat ten gunste van het monopoliekapitaal leiden er eveneens toe dat de tot dan toe verduisterde binding van de staat met het kapitaal voor de volksmassa's zichtbaar wordt. Het gevolg hiervan is dat er een legitimiteitskrisis ontstaat. Deze gaat gepaard met het verloren gaan van een sociale consensus die op vooruitgang en welvaart was gefundeerd en is daarmee een ideologisch effect van de economische crisis. Deze legitimiteitskrisis en de genoemde politisering zijn belangrijke elementen van een politieke crisis.

Het derde element heeft te maken met de toenemende rol van de staat ten gunste van het buitenlandse kapitaal. Deze rol van de staat versnelt het proces van de ongelijkmatige ontwikkeling van het kapitalisme in elk land waarin zich buitenslands kapitaal reproduceert. Wanneer bepaalde regio's tot nieuwe groepipolen worden gestimuleerd gaat dit ten koste van andere regio's, hetgeen kan leiden tot breuken in de nationale eenheid. Opkomende regionalistische bewegingen met een direkt politiek karakter in de verschillende westerse landen vormen aldus een verder element van een politieke crisis.

Het vierde element van een politieke crisis heeft betrekking op de huidige rol van de staat ten opzichte van de economische crisis in enge zin. In de mate waarin de staat intervineert in de reproductie van het kapitaal en in de mate waarin de economische crisis inherent is aan die reproductie, probeert de staat door zijn interventies het wilde aspect van de economische crisis te beteugelen. Het wilde aspect van de economische crisis bestaat in de toenemende concurrentie-strijd tussen de kapitalen, die leidt tot overproductie, faillissementen en werkloosheid. De staat kan het wilde aspect van de economische crisis alleen beteugelen voorzover hij van nu af aan de functies op zich neemt die voorheen door deze "wilde crisis" zelf vervuld werden, terwijl hij in eerste instantie slechts de sociale schade van de crisis beperkt probeerde te houden. In feite is het zo dat de staat zich nu zelf belast met het bevorderen van de sluipende economische crisis. De staat doet het daarbij voorkomen alsof de voortdurende economische crisis een politieke crisis is. Vanwege de verslechterde economische situatie wordt de strijd van de volksmassa's tegen de inkoherente economische politiek van de staat heviger. Deze politisering is het vierde element van een politieke crisis.

Een politieke crisis ontstaat dus eigenlijk als antwoord van de staat op de economische crisis. Kenmerkend voor de kapitalistische staat is dat hij een politieke crisis in principe kan opvangen zonder dat deze politieke crisis ook een crisis van de staat betekent. Het hoeft dus niet zo te zijn dat een

politieke crisis "neerslaat" in de staat en aldus noodzakelijk gepaard gaat met verscherpte tegenstellingen tussen en binnen de staatsapparaten. Wanneer echter de huidige economische crisis (nog) heviger wordt en wanneer er sprake is van een toename van de generieke elementen van een politieke crisis, die kunnen leiden tot een crisis van de westerse staat, ontstaat er langzamerhand een nieuwe kapitalistische staatsvorm, het autoritair etatisme.

3. Transformaties van de representatieve democratie

Het autoritair etatisme kan gezien worden als het antwoord van de staat enerzijds op de huidige (economische) crisis, die hij met politieke middelen wil bestrijden en anderzijds op een (politieke) crisis, die hij zelf mede veroorzaakt. Het autoritair etatisme is zowel het *resultaat* van het "neerslaan" van de veranderingen van de klassenverhoudingen en van de generieke elementen van een politieke crisis in de staat, als ook het *antwoord* van de staat om zich aan deze veranderingen aan te passen en om zich te beschermen tegen de generieke elementen van een politieke crisis.

Dit antwoord van de westerse kapitalistische staat houdt aanzienlijke transformaties van de staatsapparaten van de representatieve democratie in.

De volgende tien transformaties zijn volgens Poulantzas kenmerkend voor het autoritair etatisme:

1. De enorme machtsconcentratie bij de uitvoerende macht ten koste van de functie van de volksvertegenwoordiging, het parlement.
2. De organiese samensmelting van de drie machten (wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht) waarvan de overigens altijd imaginaire scheiding de grondslag vormde van de burgerlijke democratische staat.
3. Het versnelde tempo waarin de traditionele politieke vrijheden van de burger ten opzichte van de staatswillekeur aan banden wordt gelegd.
4. De versnelde neergang van de rol van de traditionele politieke partijen en de verschuiving van hun politieke-organisatorische functies naar de burokratie van de staat - een proces dat de direkte politisering van dit staatsapparaat met zich meebrengt. De burokratie vervult mede daardoor een belangrijke ideologische rol in de legitimering van de staatsmacht.
5. De toenemende aanwending van het staatsgeweld, in de zin van fysiek geweld en tegelijk van symbolies geweld, die gepaard gaat met een versterking van de ideologische rol van die instellingen die traditioneel tot het repressieve staatsapparaat behoren, vooral de politie, de rechterlijke macht en de burokratie.

6. Het ontstaan van een nieuw netwerk van sociale controle.
7. Institutionele veranderingen ten aanzien van de werking van de wet en het juridische systeem.
8. De opdeling van elke instelling van de staatsapparaten enerzijds in zichtbare en formele netwerken en anderzijds in gesloten kernen die strikt gecontroleerd worden door de top van de uitvoerende macht. Bovendien verschuift de plaats waar de werkelijke macht zich concentreert van de formele netwerken naar de gesloten kernen. Deze verschuiving gaat gepaard met een verandering van het beginsel van openbaarheid in dat van geheimhouding (het bureaucraties geheim).
9. De ontwikkeling van parallelle netwerken aan de top van het staatsapparaat, die eenheid moeten brengen in de gesloten kernen van het staatsapparaat en die hieraan leiding moeten geven.
10. Een sterke inkoherentie van de huidige politiek van de staat, zowel ten opzichte van de klassefrakties binnen het blok-aan-de-macht, als ten opzichte van de onderdrukte klassen (3).

Deze transformaties van de representatieve democratie zijn min of meer te herleiden tot de voornaamste kenmerken van het autoritair etatisme: het verval van de functie van de wetgevende macht en de versterking van de uitvoerende macht. Dit verval en deze versterking gaan gepaard met de toenemende (politieke en ideologische) rol van de staatsburecratie, die in de verdere explicatie centraal zal staan.

4. Wetgevende macht en wet

In de representatieve democratie neemt het parlement als de zetel van de wetgevende macht en van de wet formeel de dominante plaats in. De regering als de top van de uitvoerende macht en de staatsburecratie worden gecontroleerd door het parlement. Deze controle geschiedt door een normatief systeem van wetten dat door de openbare opinie wordt gelegitimeerd. De dominante plaats van het parlement is zodoende gefundeerd op algemene, universele en formele normen, die de wezenlijke kenmerken van de moderne wet uitmaken. Het parlement is in de representatieve democratie ook formeel de belichaming van de algemene wil, die korrespondeert met de institutionalisering van de wet als de belichaming van de algemene rede.

De neergaande konjunktuur vraagt om een toenemende staatsinterventie in de economie. Deze rol van de staat past niet meer in een systeem van algemene, universele en formele normen. Het gaat bij deze staatsinterventie om speciale regelingen die afhankelijk zijn van de konjunktuur en van bepaalde belangen die door de staat vertegenwoordigd worden en die op korte termijn gerealiseerd moeten worden. Door deze rol van

de staat en door de veelheid van sociale en economische problemen waarmee de staat steeds meer te maken krijgt, verschuift het machtscentrum van het parlement naar de regering en naar de burokratie. Deze verschuiving gaat gepaard met een verandering van de aard van de wet en van de functie van het parlement.

De door het parlement belichaamde legitimiteit waarvan voorheen het referentiekader de rationaliteit van de algemene wil was, wordt nu een legitimiteit die gebaseerd is op de rationaliteit van het technokratische. Dit wil zeggen dat de staat het voorheen meer deed voorkomen alsof hij het algemeen belang beoogde en zich nu veeleer voordoet als de belichaming van de innerlijke noodzakelijkheden van de produktie, de industrialisatie en de technische vernieuwing. Van drager van de algemene wil wordt de staat nu een technische instantie. De "neutrale" rol van de staat is nu vooral gebaseerd op een technische legitimiteit. Deze nieuwe vorm van legitimiteit wordt belichaamd door de regering en de burokratie. Dit heeft tot gevolg dat de door het parlement aangenomen wetten eerst dan in werking treden nadat ze zijn gekonkretiseerd en gespecificeerd door de regering en de burokratie. Met andere woorden, de wetten treden eerst dan in werking wanneer hun toepassingsmogelijkheden zijn geanalyseerd door de regering en vooral door de burokratie, die dan tevens de mogelijkheid hebben om correcties aan te brengen. Hierdoor verliest het parlement een belangrijk gedeelte van zijn functie en verdwijnt voor het parlement prakties de mogelijkheid tot het maken van wetsontwerpen. De wetsontwerpen worden nu direkt door de burokratie voorbereid. De door de burokratie ontworpen wetten maken deel uit van de konkrete politiek van de staat op korte termijn en ze passen niet enkel meer in de logica van het juridiese systeem, dat formeel berust op de universaliteit van de norm en op de rationaliteit van de algemene wil.

Het verval van het parlement en van de wet heeft aanzienlijke transformaties van de werking van het institutionele systeem van politieke partijen tot gevolg. Deze transformaties hebben vooral betrekking op de partijen-aan-de-macht in de meest ontwikkelde west-europese landen. De partijen-aan-de-macht zijn die partijen die meestal deel uitmaken van een regering of die bij de wisseling van een regering betrokken zijn: de traditionele sociaal-demokratiese partijen, de konfessionele partijen en de liberale partijen.

We kunnen tegenwoordig in toenemende mate vaststellen dat de representatieve verbindingen tussen de verschillende klassen en hun vertegenwoordigers op het politieke toneel door middel van deze partijen niet meer zo sterk en ook niet meer zo duidelijk is. In feite is er sprake van een partijenkrisis. De politieke partijen zijn steeds minder in staat om de belangen van de verschillende klassefrakties van het blok-aan-de-macht

en van de andere klassen en klassefrakties op politiek niveau te organiseren. Deze organisatierol wordt nu overgenomen door de burokratie. In de verschillende afdelingen van de burokratie worden nu direkt de belangen van de verschillende klassen vertegenwoordigd. Het is daarbij vooral de top van de burokratie die zich opwerpt als de organisator van de hegemonie binnen het blok-aan-de-macht en die de algemene belangen van dit blok op langere termijn uitwerkt tot een door de regering te voeren politiek. Door deze politisering van de burokratie wordt het vaak moeilijk om een onderscheid te maken tussen enkele administratieve en zuiver politieke beslissingen. De politieke partijen fungeren dan slechts als overdrachtsorganen van die politieke beslissingen naar het volk. Ze doen vaak alleen nog dienst als kanalen voor het doorgeven van informatie over de politiek, die de staat uitwerkt en uitvoert zonder verder nog een beroep te doen op de politieke partijen. Door dit alles verkrijgt de burokratie een zekere autonomie ten opzichte van de politieke partijen.

Het verbreken van de verbindingen tussen de klassen en de politieke partijen gaat gepaard met het verbreken van de verbindingen tussen de afgevaardigden in het parlement en de staatsburokratie. Voorheen was het zo dat de afgevaardigden, zich beroepend op hun autonome parlementaire recht ten opzichte van de regering, onmiddellijk konden interveniëren in de burokratie. Deze interventie geschiedde via allerlei niet-grondwettelijke kanalen, via een netwerk van buiten-parlementaire verbindingen. De afgevaardigden waren ten opzichte van de burokratie gezaghebbende gesprekspartners en bemiddelaars van individuele belangen en eisen. Ze deden daarbij een beroep het feit dat ze door het volk waren gekozen en dat ze de legitieme vertegenwoordigers waren van de individuele belangen die deel uitmaakten van het nationale belang. De afgevaardigden en de politieke partijen vertegenwoordigden het volk niet alleen in het parlement maar ook tegenover de burokratie. De afgevaardigden hadden hierdoor mede invloed op de beslissingen die door de burokratie werden genomen.

Door het autonoom worden van de burokratie ten opzichte van de politieke partijen en de afgevaardigden in het parlement wordt de burokratie nu direkt gecontroleerd door de top van de uitvoerende macht, de minister-president, de ministers en de staatssekretarissen. Deze politieke controle is tegenwoordig nog noodzakelijk geworden omdat de burokratie niet meer dat staatsapparaat is dat zonder meer de politiek van de staat uitvoert. De burokratie werkt nu namelijk niet alleen de politiek van de staat uit, maar wordt ook aktor van de politiek van de staat.

5. Uitvoerende macht en burokraties centralisme

De economiese belangen van de verschillende klassen worden, zoals gezegd, veeleer door de burokratie, en vooral door de top, vertegenwoordigd en niet meer direkt door de politieke partijen. Deze belangen worden door de burokratie omgezet in een te voeren politiek. De burokratie moet zodoende een variabele kompromissenpolitiek uitwerken en de hegemonie van het monopoliekapitaal organiseren.

De kontrolerende funktie van de top van de uitvoerende macht ten opzichte van de burokratie gaat echter niet zonder slag of stoot. Er kunnen zich namelijk tegenstellingen voordoen tussen de minister-president, de ministers, de staatsekretarissen, de top van de burokratie (de topambtenaren op de ministeries) en zelfs binnen de hele staatsburokratie. Deze tegenstellingen beïnvloeden als zodanig de politieke beslissingen die de burokratie uitwerkt. De konflikten tussen de regering en de burokratie hangen ook vaak samen met de burokratische organisatie (4). Kenmerkend voor deze organisatie is namelijk een gebrek aan beweeglijkheid. Sommige sektoren van de burokratie passen zich niet snel genoeg aan veranderingen in de konkrete politiek van de regering aan, terwijl andere sektoren deze politiek juist uitwerken. Deze politiek vereist echter, vanwege de huidige instabiele konjunktuur, een flexibel funktioneren van de burokratie dat voortdurend kompromissen toestaat.

Ondanks deze tegenstellingen doet de burokratie het nog steeds voorkomen alsof zij de belichaming is van de industriële en technische vooruitgang. De burokratie vertegenwoordigt enerzijds de belangen van het kapitaal op langere termijn en anderzijds presenteert ze deze belangen als algemene belangen, waardoor ze naast een politieke ook een ideologische organisatierol vervult. Het klinkt misschien paradoxaal, maar het wordt voor de burokratie steeds moeilijker om haar politisering te verbergen en het wordt voor het volk steeds moeilijker om inzicht te krijgen in het doen en laten van de burokratie.

Juist vanwege die direkte politisering wordt de uitwerking van de politiek van de staat een funktie van de burokratie. Dit gebeurt zodoende door een duister mechanisme van administratieve procedures, een mechanisme dat bijna niet te controleren is door de publieke opinie. Men spreekt ook wel van het burokraties geheim. Een gevolg hiervan is dat elementair beginsel van de representatieve democratie verloren gaat. Het beginsel van openbaarheid wordt namelijk verdrongen ten gunste van dat van geheimhouding.

Het autonoom worden van de regering en de burokratie ten opzichte van het parlement, dat gepaard gaat met een toenemende politisering van de burokratie en met een inperking van de kritiese en kontrolerende funktie van het parlement, zal lei-

den tot een *burokraties centralisme* als het kenmerk bij uitstek van het autoritair etatisme.

6. Verzwakking van de staat

Tenslotte kan gezegd worden dat het autoritair etatisme als antwoord van de staat op de economische crisis, een politieke crisis en een crisis van de staat zelf, niet zonder meer een directe versterking van de staat is. Dit antwoord kan ook een *verzwakking* van de staat inhouden. Vanwege de hevigheid van de economische crisis en een economische politiek, die geen perspectief biedt, moet de regering en de burokratie namelijk tenslotte haar onvermogen om de economische crisis te bestrijden erkennen. Deze erkenning kan leiden tot een verwijdering en zelfs tot een breuk tussen (een deel van) de regering en de (top van de) burokratie voor wat betreft de gevoerde en te voeren politiek. Een andere oorzaak van een dergelijke breuk kan de aantasting van de traditionele privileges van de leden van de burokratie zijn: de verminderde promotiekansen, het zelf moeten gaan betalen van sociale premies (b.v. AOW), het niet meer zeker zijn van een vaste arbeidsplaats.

Zoals gezegd kan de inkoherente economische politiek van de staat, die uitgewerkt wordt door de burokratie, de crisis niet beteugelen. Een gevolg hiervan kan zijn dat er niet alleen een breuk ontstaat tussen de regering en de top van de burokratie maar dat er ook een diskrepantie begint te ontstaan tussen de top van de burokratie en de politieke hegemonie van het monopoliekapitaal. Door deze breuk en deze diskrepantie kan de burokratie en vooral ook haar top gevoeliger worden voor andere dan directe kapitaalbelangen. De tegenstellingen binnen de burokratie zelf zullen zich dan toespitsen, en de politieke compromissen die de burokratie uitwerkt komen daarvoor steeds moeilijker tot stand. Dit zal in steeds sterkere mate leiden tot een inkoherente politiek van de regering, die moeilijker haar doen en laten kan legitimeren ten opzichte van het volk. Ook de burokratie is dan niet meer in staat een consensus binnen het volk tot stand te brengen. Men is wantrouwend geworden ten opzichte van de zogenaamde neutrale bedoelingen van zowel de regering als de burokratie. De ideologie van de staat als de garantie van de welvaart wordt radicaal ter discussie gesteld. Daarbij komt dat het in een crisis verkerende economies proces zich steeds minder kan voordoen als een technies neutraal proces. De weerstand tegen de politiek van de staat wordt heviger zoals blijkt uit de sterk in opkomst zijnde nieuwe vormen van protest en strijd. Deze vormen van strijd baseren zich op een *anti-etatisme*. Ze manifesteren zich in de uitbreiding van centra van zelfbeheer die direkt gericht zijn tegen het burokraties centralisme van de staat. Het gemeenschappelijke element van deze bewegingen is

dan ook vaak de eis voor direkte (mede-)zeggenschap, basis-democratie: milieubeweging, anti-kernenergie beweging, vredesbeweging, beweging voor arbeiderszelfbestuur, krakersbeweging, vrouwenbeweging, anti-fascisme en -racismebeweging.

7. Van autoritair etatisme naar een demokraties socialisme: een revolutionaire strategie

Mede door deze verzwakking van de staat liggen volgens Poulantzas in het autoritair etatisme de kiemen besloten voor een *overgangsstaat* naar een demokraties socialisme. Voor het bewerkstelligen van een dergelijke overgang spelen de genoemde anti-etatistische maatschappelijke bewegingen een belangrijke rol.

De strategie van deze bewegingen, die zich bevinden buiten de instellingen van de representatieve democratie, moet volgens Poulantzas echter niet gericht zijn op een "vernietiging" van de instellingen van de representatieve democratie enkel ten gunste van direkte democratie en van strijdvormen buiten de staat. Deze strategie is gebaseerd op de *oorspronkelijke* leninistische opvatting van de dubbele macht, de macht van de staat en de macht van de sowjets. De kapitalistische staat werd door Lenin beschouwd als een instrument in handen van de bourgeoisie, een monolithies blok zonder breuken en niet doortrokken van innerlijke tegenstellingen. De klassentegenstellingen zouden liggen in de tegenstelling tussen de staat en de buiten de staat staande volksmassa's. Op een gegeven moment zal deze tegenstelling leiden tot een crisis van de dubbele macht. In deze revolutionaire situatie is er een zeer wankel evenwicht tussen enerzijds de staat en de bourgeoisie en anderzijds de volksmassa's. Lenin ging ervan uit dat de staat een eigen macht bezit en dat in een dergelijke revolutionaire situatie de volksmassa's de staatsmacht in bezit zouden moeten nemen en de toppen van de staatsapparaten onder hun controle moeten brengen.

Deze strategie leidt volgens Poulantzas echter tot een parallel-staat die op het instrumentele model van de bestaande staat is geënt en alleen een proletarische staat is in zoverre hij van bovenaf door de enige revolutionaire partij bezet en beheerst wordt. De samensmelting van partij en staat zal leiden tot een *stalinisties etatisme* dat gekenmerkt wordt door een fundamenteel wantrouwen tegen de direkte democratie aan de basis en de initiatieven van het volk.

Een dergelijk wantrouwen is volgens Poulantzas ook kenmerkend voor de traditionele sociaal-democratie, die tracht de maatschappelijke bewegingen te assimileren. Ook voor haar is de verhouding tussen de staat, die de macht bezit, en de volksmassa's een uitwendige verhouding. De staat wordt weliswaar niet opgevat als een instrument maar als een subjekt dat een

eigen innerlijke rationaliteit bezit, die belichaamd wordt in politieke elites en in de mechanismen van de representatieve democratie.

Door het vervangen van de top van de staat door een verlichte linkse elite en desnoods door het aanbrengen van enkele verbeteringen in het functioneren van de staatsapparaten zal volgens de traditionele sociaal-demokratie de kapitalistische staat overgaan in een socialistiese. Volgens Poulantzas leidt deze strategie echter tot een *technies-burokraties etatisme van de deskundigen* die het socialisme van bovenaf aan de volksmassa's opleggen. Volgens Poulantzas is het fundamentele probleem van een demokratiese weg naar het socialisme en van een demokraties socialisme de vraag hoe men een *radikale omvorming* van de staat op gang kan brengen door de uitbreiding en de uitdieping van de vrijheden en van de instituties van de representatieve democratie te verbinden met de ontplooiing van vormen van direkte democratie aan de basis en de uitbreiding van kernen van zelfbeheer, zelfbestuur.

De demokratiese weg naar het socialisme is, naar de mening van Poulantzas, een lang proces en de vestiging van het socialisme is niet afhankelijk van een revolutionaire situatie. In dit lange proces is de strijd van de volksmassa's niet gericht op het scheppen van een effectieve dubbele macht die parallel loopt aan de staat of die zich vormt buiten de staat, maar de strijd van de volksmassa's moet zich richten op de innerlijke tegenstellingen binnen de staat. Dit impliceert dat het grijpen of veroveren van de staatsmacht niet tot stand wordt gebracht doordat men simpelweg de hand legt op delen van de staatsmachinerie met het oog op haar vervanging ten gunste van een tweede macht. De macht is geen kwantificeerbare substantie die de staat in haar bezit houdt, en die men aan de staat moet onttrekken. De staat is geen instrument, maar de staat is het centrum van de uitoefening van de politieke macht. De staat bezit geen autonome macht en de staatsmacht is enkel de macht van de hegemonesse klassefraktie aan de belangen waarvan de politiek van de staat uiteindelijk beantwoordt. Macht bestaat uit een reeks verhoudingen tussen de verschillende sociale klassen in het veld van de klassenstrijd, die bij uitstek in de staat is gekoncentreerd. De staat is de *materiële verdichting van een machtsverhouding* tussen de sociale klassen.

Het langdurige proces van de verovering van de macht langs een demokratiese weg naar het socialisme is, volgens Poulantzas, het aktiveren, het versterken en het koördineren en dirigeren van de verspreide verzetscentra waarbinnen de politieke macht van de volksmassa's is georganiseerd. Dan pas kunnen deze centra in het strategiese veld van de staat effectieve centra van de reële macht worden. De staatsmacht in bezit nemen betekent dan ook de massastrijd zodanig uitbreiden dat deze strijd de interne machtsverhoudingen tussen en

binnen de staatsapparaten verandert.

De overname van de macht door de volksmassa's en door hun politieke organisatie moet gepaard gaan met transformaties van het geheel van de staatsapparaten, het repressieve staatsapparaat, de ideologische staatsapparaten en het economies staatsapparaat. Gezien de complexe verbinding van de staatsapparaten, die vaak tot uitdrukking komt in het onderscheid tussen reële en formele machtscentra, betekent een overname van de regering door de volksmassa's niet noodzakelijk dat zij ook automatisch alle staatsapparaten onder controle hebben. De staat van de bourgeoisie is institutioneel zo georganiseerd dat, in het geval van een machtsovername door de volksmassa's, de instellingen die het formele dan wel het reële machtscentrum zijn, verwisseld kunnen worden. Zelfs wanneer de socialisten aan de macht zouden zijn en wanneer ze zouden deelnemen aan de regering en zelfs wanneer zij verschillende instellingen van de staatsapparaten zouden controleren, dan nog betekent dit niet dat zij automatisch het staatsapparaat zouden controleren dat de dominante rol vervult en dat daarmee het centrum van de reële machtsuitoefening in de staat is. De gecentraliseerde eenheid van de staat heeft namelijk niet de vorm van een pyramide die men kan controleren, wanneer men de top in handen heeft.

Een radikale transformatie van de staatsapparaten in de overgang naar een demokraties socialisme betekent dus niet het "vernietigen" van de staatsapparaten. De overgang wordt in alle omvormingen gekenmerkt door de continuïteit en de permanentie van de instellingen van de representatieve democratie. Dit betekent het voortbestaan van een pluralisme van politieke partijen, de erkenning van de rol van het algemeen kiesrecht, en ook de uitbreiding en verdieping van alle politieke vrijheden. Deze continuïteit is een noodzakelijke voorwaarde voor een demokraties socialisme.

Op een werkelijk demokratiese weg naar het socialisme moeten de twee genoemde vormen van strijd met elkaar worden verbonden. Enerzijds is er de strijd die de verovering van de staatsmacht en van de staatsapparaten beoogt, en anderzijds de strijd die tot doel heeft het ontwikkelen van vormen van direkte democratie aan de basis of van bewegingen voor zelfbeheer.

Echter op de vraag welke vormen de verbinding van de twee genoemde processen in de werkelijkheid moeten aannemen, heeft Poulantzas geen antwoord. Hij zegt slechts dat de uitschakeling van de direkte democratie aan de basis leidt tot een sociaal-demokratie, en dat de uitschakeling van de representatieve democratie leidt tot een autoritaire diktatuur van een nieuw type. De demokratiese weg naar het socialisme zal echter een langdurig en zeker geen eenvoudig proces zijn. Eén ding is wel zeker, volgens Poulantzas: het socialisme zal demokraties zijn of het zal het niet zijn.

8. Een kritiek

Uit de voorafgaande analyse van het autoritair etatisme blijkt dat een staatsvorm volgens Poulantzas bepaald wordt door een *dubbele relatie tussen de staat en de economie*. Deze relatie drukt zich in de eerste plaats uit in de verhouding tussen de staat en de economische klassenstrijd. Deze verhouding is zodanig dat de juridies-politieke, ideologische en economische praktijken van de staat ertoe leiden dat de "aktoren" van de produktie zichzelf niet ervaren als leden van antagonistische klassen, maar als individuele subjekten en dat de kapitalistische produktieverhoudingen ervaren worden als concurrentieverhoudingen tussen vrije en gelijke individuen onderling. Poulantzas noemt dit het "isoleringseffekt". De staat zelf presenteert zich daarentegen als de belichaming van hun eenheid, de staat als kohesiefactor, die handelt in het algemeen belang hetgeen tevens zijn legitimatie is. In de tweede plaats drukt de relatie tussen de staat en de economie zich uit in de verhouding tussen de staat en de politieke klassenstrijd en met name de politieke representatie van de verschillende klassen op het politieke toneel. Van belang is dan vooral de politieke organisatie van de belangen van de hegemonische klassefractie. Poulantzas' konklusie is nu dat de vorm van de staat bepaald wordt door dát dominante staatsapparaat dat deze legitimatie- en organisatiefunctie het beste kan vervullen. In het autoritair etatisme is dat de regering en de burokratie ten koste van het parlement en de politieke partijen. In deze staatsvorm liggen zoals gezegd de kiemen voor een overgangsstaat naar een democraties socialisme, waarbij de anti-etatistische bewegingen een belangrijke rol spelen. Desondanks zijn deze maatschappelijke bewegingen niet (mede-) bepalend voor de vorm van de staat, die opgevat moet worden als de materiële verdichting van klassenverhoudingen. Poulantzas is tegelijkertijd van mening dat de arbeidersklasse niet fysiek deel uitmaakt van de staat (5). Dus de staat opvatten als een verhouding zou dan moeten betekenen dat het gaat om een verhouding tussen de verschillende *belangen* van de klassen zoals die binnen de staat vertegenwoordigd worden, waardoor het probleem van de politieke representatie van deze belangen opdoemt. Dit probleem manifesteert zich met name in het autoritair etatisme waarbij volgens Poulantzas sprake is van een representatie-krisis.

Een dergelijk probleem doet zich ook voor met de politieke representatie van de belangen van de maatschappelijke bewegingen. In tegenstelling tot Touraine is Poulantzas van mening dat dergelijke bewegingen niet afgesneden zijn van klassenbelangen (6). Tegelijkertijd erkent hij dat ze een eigen specificiteit hebben en dat ze niet herleid kunnen worden tot klassentegenstellingen. Dit betekent volgens Poulantzas dat deze bewegingen door hun "eigen aard" altijd meerdere klassen

doortrekken. Deze bewegingen moeten er echter voor waken dat ze op het politieke toneel door een of meerdere (met name sociaal-demokratische) politieke partijen geassimileerd worden. Er moet volgens Poulantzas namelijk een bepaalde onherleidbare spanning blijven bestaan tussen de arbeiderspartijen en de maatschappelijke bewegingen; een spanning die tot de noodzakelijke dynamiek behoort waarmee een overgang naar een democratische socialisme zich voltrekt (7). De strijd van deze bewegingen moet als gezegd niet alleen aan de basis gevoerd worden maar ook in de staatsapparaten. Door het klassenreduktionisme en het probleem van de politieke representatie blijft het echter onduidelijk hoe de twee vormen van belangenstrijd binnen de staat, te weten die van de klassen en die van de maatschappelijke bewegingen, met elkaar te verenigen zijn. Wat zijn specifieke belangen van de arbeidersklasse en wat zijn de meeste geschikte vormen van politieke representatie voor deze belangen? Hierbij moet natuurlijk ook in aanmerking genomen worden het probleem van het klasse-begrip en van de klassenstrijd als motor van de geschiedenis. Zijn specifieke klassenbelangen en hiermee het begrip klasse eerst en vooral economies bepaald, in tegenstelling tot Poulantzas' economiese, politieke en ideologische klassebepaling? Is de motor van de geschiedenis de strijd tussen de klassen én de strijd van de maatschappelijke bewegingen? (8).

Bob Jessop heeft in zijn laatste boek *The Capitalist State* (9) dit probleem proberen te ondervangen door te stellen dat klassenverhoudingen *ekonomiese verhoudingen* zijn. Ook is hij van mening dat het klassenkarakter van de staat overgedetermineerd is zowel door *privé-verhoudingen* die geen klassenverhoudingen zijn en die hun oorsprong vinden in de burgerlijke maatschappij (bijvoorbeeld de maatschappelijke bewegingen) als door *publieke verhoudingen* tussen politieke categorieën (burokratie, politie, rechters, enz.). Hieruit konkludeert hij vervolgens dat er naast een klasse-as sprake is van een as die gevormd wordt door de drievoudige relatie tussen het volk en het politieke ambtenarenkorps (people-officialdom) waarbij het volk het subjeet en het ambtenarenkorps de aktor van staatsinterventie is. Wanneer het ambtenarenkorps domineert in haar relatie tot het volk spreekt Jessop van *burokraties despotisme* en wanneer het volk en het ambtenarenkorps identiek zijn spreekt hij van *demokratie in sterke zin* (self-government by the people). Naast deze twee extremen duidt hij de huidige westerse democratieën aan als *demokratie in zwakke zin*, hetgeen betekent dat het volk formeel het ambtenarenkorps controleert.

De verhouding tussen het volk en de politieke categorieën kan op een bepaald moment zodanig zijn dat er zoiets als een volksdemokratische strijd ontstaat (denk bijvoorbeeld aan Zuid- en Midden-Amerika). Hoewel Jessop dit niet expliciet stelt kan de strijd van de anti-etatistische bewegingen als volksde-

mokratiese strijd gekarakteriseerd worden. Het gevaar is echter aanwezig dat het burokraties despotisme, of om in Poulantzas' termen te spreken het burokraties centralisme, door deze strijd niet leidt tot een volksdemokratische regering (self-government by the people) maar tot een *autoritair populisme*. Het is Stuart Hall geweest die in zijn analyse van het Thatcherisme een dergelijke beweging heeft gekonstateerd. Zijn ideeën omtrent het autoritair populisme zijn tevens een aanvulling op het autoritair etatisme van Poulantzas (10). De kracht van het Thatcherisme en het autoritair populisme is volgens Hall een populistiese common sense die gebaseerd is op traditionele ideologische elementen zoals natie, familie, plicht, autoriteit, zelfhulp, discipline en "law and order". Bij het bepalen van de vorm van de huidige staat in de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen heeft Poulantzas deze belangrijke ideologische elementen veronachtzaamd.

Ook in Nederland is een tendens naar een autoritair populisme aanwezig. Een revolutionaire strategie moet dan ook in eerste instantie erop gericht zijn om een ontwikkeling naar een ideologische common sense te doorbreken, waardoor de kracht van de anti-etatistische bewegingen in hun strijd tegen het burokraties centralisme zal toenemen.

Noten

- (1) Poulantzas, N., *Fascisme et Dictature*, 1970.
Poulantzas, N., *La Crise des Dictatures. Portugal, Grèce, Espagne*, 1975.
- (2) Poulantzas maakt geen onderscheid tussen staatsmacht en klasse-macht; dit was één van de items van het zgn. Poulantzas-Miliband debat.
Laclau, E., *The Specificity of the Political: The Poulantzas-Miliband Debate*, in *Economy and Society IV*, 1975.
Laclau, E., *Politics and Ideology in Marxist Theory*, 1977.
Miliband, R., *The State in Capitalist Society*, 1969.
Miliband, R., *The Capitalist State - Reply to Nicos Poulantzas*, in *New Left Review*, 59, 1970.
Miliband, R., *Poulantzas and the Capitalist State*, in *New Left Review* 82, 1973.
Miliband, R., *Marxism and Politics*, 1977.
Poulantzas, N., *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, 1968.
Poulantzas, N., *The Problem of the Capitalist State*, in *New Left Review*, 58, 1969.
Poulantzas, N., *The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau*, in *New Left Review* 95, 1976.
- (3) Poulantzas, N., *Les transformations actuelles de l'Etat, la crise politique et la crise de l'Etat*, in N. Poulantzas (ed.), *La crise de l'Etat*, 1976.
Poulantzas, N., *Problèmes actuels de la recherche marxiste*

- sur l'Etat, in *Dialectiques* no. 13, 1976.
- (4) Poulantzas maakt een onderscheid tussen de burokratie als staatsapparaat en burokratisme of burokratisering als organisatiesysteem. Zie vooral:
 Poulantzas, N., *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, 1968.
 Poulantzas, N., *Les Classes Sociales dans le Capitalisme Aujourd'hui*, 1974.
- (5) Zie voor een dergelijke kritiek ook:
 Koch, K., De nieuwe marxistische staatstheorie: (her)ontdekking van de grenzen van een structureel-functionalistische paradigma, in *Acta Politica*, XIV, nr. 1, 1979.
 Petras, J. en Gundle, S., A Critique of Structuralist State Theorizing, in *Contemporary Crises* vol. 6 nr. 2, april 1982.
 Poortinga, E., de Roos, Th. en Siljee, N., Het dilemma van de verzorgingsstaat in het licht van Neo-marxistische staatstheorieën, in *Civis Mundi*, XXI nr. 4, 1982.
- (6) Poulantzas, N., Staat, sociale bewegingen en partij (interview), in *Recht en Kritiek*, nr. 2, mei 1981.
 Touraine, A., *L'Après-socialisme*, 1980: de revolutionaire veranderingen zullen door de nieuwe oppositionele bewegingen, zoals feminisme en de ekologiese beweging, tot stand gebracht worden en niet door de klassenstrijd.
- (7) Zie voor de relatie tussen de politieke partijen en de maatschappelijke bewegingen: J. Hirsch, *Der Sicherheitsstaat*, 1980.
- (8) In zijn boeken *Adieu au prolétariat. Au delà du socialisme* 1980, en *Les chemins du paradis*, 1983, analyseert A. Gorz de niet-klasse van de post-industriële proletariërs als de voorlopers van een nieuwe maatschappij waarin het rijk van de vrijheid overheerst.
- (9) Dit boek van B. Jessop uit 1982 is het resultaat van een aantal eerder verschenen artikelen. De belangrijkste artikelen in deze kontekst zijn:
 Jessop, B., Capitalism and Democracy: the best possible political shell?, in G. Littlejohn (ed.), *Power and the State*, 1978.
 Jessop, B., Corporatism, Parliamentarism, and Social Democracy, in P.C. Schmitter and G. Lehmbruch (eds.), *Trends Towards Corporatist Intermediation*, 1979.
 Jessop, B., The Political Indeterminacy of Democracy, in A. Hunt (ed.), *Marxism and Democracy*, 1980.
- (10) Hall, S. The Great Moving Right Show, in *Marxism Today*, january, 1979.
 Hall, S., Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism, in *New Left Review* 119, 1980.
 Hall, S., Popular-Democratic vs Authoritarian Populism: Two Ways of "Taking Democracy Seriously" in A. Hunt (ed.), *Marxism and Democracy*, 1980.